

Potřeba obratu pozornosti od sektorového ke komplexně teritoriálnímu přístupu studia území

Jaroslav VENCÁLEK

Abstract: *The aim of this study is to point out necessity of new complex territorial approaches in the studies of landscape as a reaction to fractally developed division of European space. Newly understood complex territorial approaches should be based on synthesis of genius loci and genius regionis with social value systems and with sustainable aspects of human existence on the Earth.*

Keywords: *complex approach, genius loci, territorial identity*

Úvod

Vlivem dynamicky se měnící krajinné reality vyvstává před geografickou obcí stále se zvětšující plejáda otázek. K těm nejpálčivějším náleží ty, které jsou spojovány s potřebou smysluplnějšího propojení geografické vědy s životem lidí 21. století. Sektorově vnímaný a navíc analyticky preferovaný způsob tvorby geografických informací (přes svůj nezpochybnitelný význam), nemusí totiž odrážet ještě společenskou relevanci. Vzhledem k planetární důležitosti a regionální potřebnosti vnímání proměn krajiny, stávají se stěžejními ty aspekty studia krajiny, které se zabývají významností, funkčností a evolučností sledovaných procesů a krajinných objektů. Syntéza v podobě kulturně, společensky, ekonomicky a politicky vzájemně propojených integrací by měla sloužit nejen ke zjišťování okamžitých stavů dané reality, ale i k objasňování možností dalšího rozvoje všeobecně akceptované lidské kreativity a invence. Zde je ale ukotven vážný problém současné geografie.

Cíle komplexně vnímaného lidského poznání by se neměly vylučovat, nýbrž vzájemně doplňovat. Nejen systém vědeckého, ale systém komplexně vnímaného poznání obsahující i poznání umělecké, by měl být vnímán v jednotě s proměňující se úrovní formální dokonalosti tohoto jevu. Vedle obsahové proměny geografického poznání si totiž dynamika probíhajících změn reality člověka na planetě Zemi vynucuje věnovat zvýšenou pozornost i proměnám duševních vlastností lidí a charakteru jejich duchovních dimenzí (Vencálek, 2009, str. 35).

Nejde o mechanické stmelování oborově získaných poznatků, ale o fraktálně komplexně teritoriální přístup vyúsťující v objektivnější porozumění proměnám krajinné reality (Vencálek, 2010, str. 130). Obsahová složitost a kvalitativní různorodost si vynucují změny ve způsobu nazírání právě na komplexnost lidského poznávání. Záměrně nezmiňuji „nazírání jen na komplexnost vědeckého poznání“, neboť udržení života lidských populací na planetě Zemi vyžaduje přehodnocení doposud výrazně odděleného vnímání úlohy, funkce a významu vědeckého a uměleckého poznání. Vzniká potřeba nových, komplexně teritoriálních přístupů k syntézám racionálních faktorů a iracionálních sil působících v krajině, potřeba nových fraktálně vnímaných přístupů ke studiu objektivních a subjektivních aspektů spolupodílejících se na tvorbě a proměnách krajinné sféry planety Země. Proto cílem příspěvku je především úsilí k podnícení širšího diskusního fóra k předloženému tématu.

O potřebě změny vnímání hierarchie

V české geografické škole se rozšířil v druhé polovině 20. století názor, podle kterého lze sociálně-geografické systémy vnímat především jako hierarchické systémy v jejichž rámci se uplatňují významově a rozsahově odlišné zákonitosti (Hampl, 1989, str. 8). Podle M. Hampla významové uspořádání systémů pak umožňuje rozlišení obecného a specifického v kombinaci s rozlišením celkového od dílčího. Zkušenosti z demokratického vývoje evropských severských zemí (v témže časovém období) ale poukazují i na jiné vidění komplexity, a to takové, které reflektuje nehierarchizované struktury, avšak rozhodujícím způsobem propojené s masovou angažovaností a tedy vysokou identitou obyvatel s územím.

Genius loci, genius regionis a územní identita obyvatel, vnímané českou geografickou obcí jako nepřímé významné faktory (často i jako okrajové) přitom sehrávaly (nejen) v historickém vývoji úspěšných

severských evropských zemí velmi významnou roli. Vnímat ducha místa, tedy atmosféru daného místa, či širše vnímané krajiny znamená hovořit o symbolech krajiny. Vnímat tyto symboly je důležité nejen k pochopení vlastní minulosti, ale i východiskem ke smysluplným úvahám o budoucnosti (Vencálek, 2007, str. 215). Genius krajiny umožňuje dešifrovat pamětní kód předcházejících generací, jeho hodnotové systémy a etické normy, proto bývá spojován s odhalováním myšlenkové pestrosti a bohatstvím lidských artefaktů a celkovou vitalností těch, kteří danou krajinu obývají (Vencálek, 2009, str. 170). I natolik racionální fenomén jakým je ekonomika, byl v severských územích Evropy vnímán pohledem lidské kultury, která naopak byla akceptována s významným akcentem ekonomické racionality.

Fenomén masové angažovanosti je v ČR stereotypně spojován s mechanickým vnímáním členství či souznělosti někoho (či něčeho) s někým (či něčím). Masová angažovanost ale může vznikat ze zdola utvářenými vztahy při celospolečenské podpoře rovnosti dílčích částí (členů) daného celku (společenského souboru obyvatel). Rovností ale není míněna stejnost, nýbrž důvěra jako jednota růzností, kterou nelze nastolit „shora“, kterou nelze uzákonit či předikovat jako společenskou normu. Historickým vývojem byl potvrzen vznik důvěry jako důsledek složitého společenského procesu, na jehož počátku se nachází člověkem komplexně poznávaná realita ve smyslu syntézy faktorů majících jak racionální, tak i iracionální podobu. Teprve toto poznání umožňuje, aby při vnímání časoprostorových diferenciací, člověk mohl rozvíjet vedle obsahového poznání i procesy empatické, umožňující vznik a fungování společenské tolerance s následně generující pocity generačně ukotvené důvěry.

Autor myšlenky severského modelu rozvoje společnosti R. Nilsen (Lejon, 2009, str. 121) uvádí: „Rovnost, nikoliv nerovnost, a s tím spojené všeobecné zapojení obyvatel do hospodářského rozvoje a politiky byly předpokladem přechodu evropských severských zemí v moderní průmyslové společnosti“. Bylo by chybou neposkytnout této myšlence dostatečnou pozornost. Přestože ve středoevropském prostoru může působit počátkem 21. století poněkud překvapivě, severský demokratický model s nehierarchizovanou strukturou a masovou angažovaností obyvatel se stal realitou globální konkurence.

Důraz na racionalitu lidské existence vedl k jednostranné nadřazenosti ekonomických kritérií pro většinu společenských procesů, včetně nazírání na samotný život člověka. To způsobilo hromadný příklon lidí k hodnotám charakterizujícím konzumní způsob života. Podle M. Sedláka (Sedlák, 2009, str. 85) „Spolu s tímto trendem postupuje duchovní a kulturní chudnutí společnosti a její deformace. Formuje se jednorozměrný člověk bez humanistické podstaty jehož průvodními jevy jsou egoismus, agresivita, korupce, brutalita, ...“. Na egoismu jako jedné z forem individualismu je založen kapitalismus. Tento rozvojový princip je v rozporu s chápáním morálky. Proto stále častěji zaznívají hlasy o ekonomické nevyhnutelnosti transformace kapitalismu (Lysák, 2009, str. 112).

Na tyto aspekty rozvoje společnosti ale geografické analýzy jakoby neměly sílu dosáhnout. Přestože na vysokých školách s výukou geografických oborů je sociálně geografické problematice postupně věnována větší pozornost (i když často je sociální geografii myšlena jen suma analytických sociálně-ekonomicko-geografických disciplín), komplexně teritoriální syntéza vybudovaná na vzájemném propojení dlouhodobě v krajině působících sociálně-kulturních pilířů v podobě genia loci a genia regionis se společenskými hodnotovými systémy (humanita, demokracie, individuální svoboda, společenská zodpovědnost, solidarita) a se strukturálně udržitelnými aspekty lidské existence (demografický, ekonomický, sociální, environmentální, aspekt světového étosu) jakoby nebyla odvaha (Ivanička, 2006, str. 136). To neznamená, že by se analýzy strukturálně vnímaných změn krajinné reality staly nepotřebnými. Naopak, tím jak se stále zrychluje dynamika změn v krajině, nabývá studium dílčích analýz na významu. Pro zachování života člověka na planetě Zemi je ale mnohem důležitější studium synergie hodnotových změn. Zde se však již bez znalosti existence a relativně pomaleji uskutečňujících se proměn genia loci a genia regionis neobejdeme.

Závěr

Nepochopit genia loci, znamená žít v přesvědčení, že je možno lidské aktivity akceptovat jen ve strukturální podobě, v jejich dichotomicky dělené podstatě jako racionální a iracionální, jako objektivní a subjektivní, jako vědecké a umělecké, jako ty, které mají povahu základny a jiné (jen) povahu nadstavby. Má-li být ale celospolečenská krize dlouhodobě úspěšně řešena, je zapotřebí věnovat výraznější pozornost komplexně teritoriálním principům studia území při syntéze genia loci a genia regionis se společenskými hodnotovými systémy a se strukturálně udržitelnými aspekty lidské existence daných území s cílem objevení charakteru a úrovně synergie hodnotových změn. Jinak bude stále platit vyjádření teoretika, feministy a hudebníka Mirka Vodrážky „Jsme stále v situaci, kdy

vnímáme skutečnost starými rastry, tak, že se dostáváme do absurdní pozice, kdy chceme řídit atomový reaktor technologií člověka z buše.“ (http://www.fcca.cz/old_website/archimedia/d_vodrazka.html).

Literatura

- HAMPL, M., 1989: Hierarchie reality a studium sociálněgeografických systémů. Praha, Academia, 78 s.
- IVANIČKA, K., 2006: Globalistika / Poznávání a řešení problémů současného světa. Bratislava, Iura Edition, 2006. 288 s. ISBN 80-8078-028-5.
- LEJON, E., 2009: Nevyužitý severský potenciál v Evropě? Severský model a jeho využití na Slovensku. In: Kreativita, invencia, inovácia /stimulátory rastu, prosperity a trvalej udržateľnosti SR. Bratislava, Ekonóm, s. 117-150. ISBN 978-80-225-2761-3.
- LYSÁK, L., 2009: Megatrendy prvých dekád 21. storočia. In: Kreativita, invencia, inovácia /stimulátory rastu, prosperity a trvalej udržateľnosti SR. Bratislava, Ekonóm. s. 89-116. ISBN 978-80-225-2761-3.
- SEDLÁK, M., 2009: Morálny rozvrat vyspelých ekonomík. In: Kreativita, invencia, inovácia /stimulátory rastu, prosperity a trvalej udržateľnosti SR. Bratislava, Ekonóm. s. 73-88. ISBN 978-80-225-2761-3.
- VENCÁLEK, J., 2007: Nepochopit genia loci, znamená nepochopit život člověka v krajině. In: Geografické informácie UKF Nitra. roč. 11, s. 213-217. ISBN 978-80-8094-137-6.
- VENCÁLEK, J., 2009: Od genia loci k vizím o regionálním rozvoji. In: Scientific skript FPVMV UMB Banská Bystrica. Sv. 8 (2009), s. 165-172. ISBN 978-80-8083-847-8.
- VENCÁLEK, J., 2009: Genius loci jako součást nového paradigmatického přístupu ke studiu krajinné reality. In: Acta Geographica Universitatis Comenianae UK Bratislava. č. 52, s. 31-37. ISBN 978-223-2714-5, ISSN 0231-515X.
- VENCÁLEK, J., 2010: Region Europa - fenomen czasoprzestrzenni. In: Unia Europejska w XXI wieku / Politiczno-prawna wspólnota interesów. Uniwersytet Opolski (2010) s. 127-137. ISBN 978-83-7611-454-5.

From Sectional Approach to the Comprehensive Territorial Approach

Jaroslav VENCÁLEK

Summary: *With respect to the planetary importance and regional necessity of understanding changes in the landscape, one should study mainly those aspects of landscape that deal with its meaning, functionality and evolution of processes and objects in the landscape. Not only subject matter of geographical knowledge should change. Dynamical changes of human reality on the Earth claim our attention to changing spiritual properties of people and the nature of their spiritual dimensions. It is not enough just to mechanically join knowledge from different fields. Only fractally complex territorial approach can lead to objective understanding of changes in landscape reality. Experience of democratic evolution of northern European countries advert to the view of complexity which reflects non-hierarchical structures (in contrary to the Czech geographical school) which is connected with high rate of citizen involvement, high rate of human identity and perception of landscape. Genius loci, genius regionis and territorial identity that are considered as marginal aspects by the Czech geographers, have been playing an important role in (not only) historical progress of prosperous northern European countries. To perceive the spirit of a place (its atmosphere or the spirit of whole landscape) is to speak about landscape symbols. These symbols are important not only for understanding our history, but they are also starting points to any meaningful thoughts about our future. Not only study of value system changes itself is important for the preservation of humans life on the Earth. The synergy of them is even more important. The study of these synergistic structures is impossible without knowledge of genius loci, genius regionis and their changes.*

Adresa autora:

prof. PaedDr. Jaroslav Vencálek, CSc.
Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje
Přírodovědecká fakulta, Ostravská univerzita
Kranichova 8, 710 00 Ostrava
jaroslav.vencalek@osu.cz